

А. А. КОСТИРЯ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

АФГАНСЬКИЙ ПІК “ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ”

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 1(17), с. 198–203

Воєнно-політична спеціальна операція СРСР в Афганістані 1979–1989 рр. стала не тільки фінальною воєнною зовнішньополітичною акцією СРСР, а й завершальною ланкою “холодної війни”. Однак у воєнно-історичній літературі майже не аналізуються специфіка спецоперації, її взаємозумовленість і взаємозв’язок з “холодною війною”. Автор робить спробу зменшити цю прогалину.

Після закінчення Другої світової війни швидко виникла нова світова — “холодна війна”, детермінована протигорством у 1946–1991 рр. соціалістичної та імперіалістичної систем, їх воєнних блоків — Організації Варшавського Договору (ОВД, 1955–1991 рр.) і Північноатлантичного договору (НАТО, створений 1949 р.) [4, 311–315] та ядерних наддержав — СРСР і США. Марево ядерного знищення зробило нову війну за формою “холодною”, але за змістом — “гарячою”. Після 1945 р. на планеті фіксується майже 30 збройних інцидентів щорічно. Вони вже забрали життя понад 30 млн осіб. Ціна войовничості — близько 13 трлн дол. [9, 168]*. Берлінська, Карибська, Суецька кризи, війна США у В’єтнамі ставили світ на грань ядерного апокаліпсису.

Базовою для США на повоєнні роки стала директива № 68 Ради національної безпеки (далі — РНБ США, діє з 1947 р.) від 14 квітня 1950 р. з її головною метою “затягти Радянський Союз у війну в найближчому майбутньому”. Розрахунок також робився на “відкриту психологічну війну з метою викликати масову зраду у ставленні до Советів” [12, 441–442]. До середини 70-х років “холодна війна” досягла апогею. Всі майже апробовані заходи за всіма напрямками протигорства США та СРСР не могли в умовах кондомініуму, ядерного, загальновійськового паритету визначити переможця.

Після Гельсінської наради з безпеки і співробітництва в Європі (1975 р.), Заключний акт якої підписали 33 держави, у тому числі СРСР,

США і Канада, найбільш уразливим місцем світової політики став азіатський регіон, в якому дуже швидко зав’язався “афганський вузол”. США вважали, що із трьох стратегічних зон вони досягли своєї “національної безпеки” у Західній Європі і на Далекому Сході. Залишалась лише Південно-Західна Азія. Тому з 1978 р. Вашингтон почав розгортати воєнно-морські сили у Перській затоці [1, 22].

Геостратегічне розташування Афганістану визначило особливе місце цієї країни у новій і новітній історії. У планах Пентагону країна займає важливе місце. “Операція Гіндукуш”, розроблена РНБ США ще у 1948 р., передбачала широкий комплекс заходів, спрямованих на закріплення своїх позицій у цьому важливому геополітичному районі [6, 82]. Проте США не вдалося примусити Афганістан відмовитись від співпраці із СРСР, врегулювати відносини з Пакистаном по “лінії Дюранда”, втягнути його у свої воєнні блоки — СЕАТО та СЕНТО [4, 306, 314].

Поки Кабул дотримувався виваженого курсу, що ґрунтувався на принципах нейтралітету й неприєднання, США не виявляли особливої активності. Проте як тільки до влади прийшла Народно-демократична партія Афганістану (НДПА), цілком орієнтована на Москву, американська активність стала стрімко зростати. Саурська (квітнева) 1978 р. “революція”, а по суті військовий переворот, здійснений НДПА з її програмною метою і практичними діями з побудови соціалізму, викликала громадянську війну. Партія виявилася не в змозі здійснити, а народ — не готовим сприйняти кардинальні нововведення в об’єктивно тра-

* У праці [9] на с. 234 О. Ляховський наводить дані, що загинуло 40 млн осіб, із них 35 млн — мирне населення.

диційних родоплемінних, релігійних, національних, суспільних умовах Афганістану. “Революція” вже через рік постала перед прірвою.

Саме у 1978–1979 рр. різко загострилися відносини між СРСР і США внаслідок зусиль Сполучених Штатів зірвати радянську політику розрядки міжнародної напруженості, мирного співіснування держав з різним суспільно-політичним ладом, яка приносила СРСР значні зовнішньополітичні дивіденди. Держави НАТО у травні 1978 р. заявили про збільшення військових бюджетів на 3%. Занепокоєння Москви викликала також низка дипломатичних і політичних акцій США: несподіване для світу швидке воєнно-стратегічне зближення Китаю і США антирадянської спрямованості; надання Китаю режиму найбільшого сприяння, у чому СРСР отримав відмову; спроба створення кризи навколо Куби; підтримка зазіхань Японії на острови Курильської гряди; припинення переговорів щодо обмеження і згортання воєнної присутності в Індійському океані, у тому числі проти розгортання сил швидкого реагування у Південно-Західній Азії; роздмухана кампанія на захист прав людини в СРСР та ін. Наприкінці 1979 р. США розмістили у Західній Німеччині ракети “Першинг” і крилаті ракети. Договір про обмеження стратегічних озброєнь (ОСО-2) опинився на межі замороження.

Безпосереднє розжарення регіонального конфлікту дали події в Ірані. 10 лютого 1979 р. після збройного повстання країну очолив імам Хомейні. Нові керівники Ірану розірвали відносини із США, здійснили депортацію американців, закликали поширити ідеї ісламської революції на весь мусульманський світ. Це загрожувало стабільності радянських республік [7, 280–284]. Втративши Іран, США зосередились на недопущенні зростання радянського та іранського впливу в Афганістані. Результатом складної боротьби інтересів стала масована підтримка афганських незаконних озброєних формувань (далі – НОФ). У січні 1979 р. Вашингтон провів переговори з лідерами антиурядових мусульманських партій та організацій Афганістану (далі – АМПО) [1, 22]. 4 квітня 1979 р. РНБ США вирішила стрімко збільшити обсяг таємної допомоги лідерам АМПО [2, 151]. Саме з цього часу Афганістан став однозначно розглядатися США як арена боротьби із СРСР.

Для радянського політичного керівництва таке становище здавалось неприпустимим. Політбюро ЦК КПРС уявляло, що США загрузли в іранських справах і офіційно дивляться на Афганістан скорі-

ше як на малозначущу країну. До такого висновку значною мірою підводила конкуренція інформацій Комітету держбезпеки, міністерств закордонних справ та оборони СРСР щодо Афганістану. Останнім віри було менше, бо проти застосування військ виступала частина генералітету. У Кремлі за логікою “холодної війни” міркували, що якщо СРСР не втрутиться, то Афганістан автоматично перейде до США. Московські керівники допускали, що спецоперація стурбує світ, може викликати політичну ізоляцію СРСР. Тому стриманість щодо застосування сили переважала у Політбюро тривалий час. Проте додався суб’єктивний чинник в особах Генерального секретаря Л. Брежнєва та міністра оборони Д. Устинова. 12 грудня 1979 р. Політбюро ухвалило рішення про проведення спецоперації СРСР в Афганістані [11]. 25 грудня перші дві дивізії Обмеженого контингенту радянських військ (далі – ОКРВ) перетнули радянсько-афганський кордон*.

Оцінки становища, зроблені Політбюро, виявилися неповними й помилковими. Це визнав II з’їзд народних депутатів СРСР у грудні 1989 р. (детальніше див. [10, 87–102]). Заради об’єктивності треба відзначити, що чимало впливових американських політиків і політологів наприкінці 1979 р. також не бачили альтернативи рішенням про введення військ, хоча одноставно висловлювались, що це капкан для СРСР (детальніше див. [1, 29–30]).

Політбюро не врахувало, що присутність СРСР в Афганістані стратегічно вигідна Ірану, Пакистану, Китаю і США. Тегеран отримував виправдання подальшої експансії фундаменталістського ісламу – “хомейнізму”, а Ісламабад, Пекін й Вашингтон розраховували на реванш за поразку в Ірані і зупинення зростання іранського та радянського впливу у регіоні. Плани США були більш амбітними. Вони сформульовані у книзі помічника президента США з національної безпеки Зб. Бжезінського “План гри” як “триєдина стратегія”, що дозволила б американській

* Автори [11] визначають “воєнно-політичну спецоперацію СРСР в Афганістані як бойові та службово-бойові дії 40-ї армії, підрозділів прикордонних, внутрішніх військ, органів безпеки, спецпризначення, апарату радників, спрямовані на вирішення воєнно-політичних задач, стабілізацію становища в Афганістані шляхом роз’єднання ворогуючих сторін, перекриття джерел постачання незаконним озброєним формуванням всебічної іноземної допомоги, знищення баз терористів тощо, які забезпечувались політичним, дипломатичним, ідеологічним, економічним супроводом”. Аргументи на користь цього нового визначення подій в Афганістані 1979–1989 рр. за участі СРСР, Афганістану, США, інших країн наведені на с. 3–5.

політиці досягти в регіоні важливих цілей. Перший елемент – воєнний: забезпечення НОФ грошима, зброєю, особливо її найновішими видами. Два наступних стратегічних завдання лежали у політичній й дипломатичній площині. Кінцевою метою довгострокової стратегічної тріади визначався розпад СРСР [1, 37]. У цьому контексті директивою президента США № 59, підписаною влітку 1980 р., в якій проголошувалась нова ядерна стратегія, була стерта межа між регіональним і глобальним рівнями можливого зіткнення СРСР і США. Обидва рівня злились в одну ескалаційну схему.

Таким чином, зазначимо: *події в Афганістані і навколо нього виходили за межі не тільки афганського, а навіть регіонального конфлікту. Вони набули характеру глобальної проблеми "холодної війни", вістря вирішення якої спрямовувалось проти СРСР.*

Політичний зміст спецоперації визначався ідеологічним протиборством світових систем. У СРСР зверхність мали постулати пролетарського інтернаціоналізму. Особлива увага приділялась країнам соціалістичної співдружності та тим, що обрали соціалістичний шлях розвитку. Радянський Союз уже мав досвід підтримки своїх ідеологічних союзників за "доктриною Брежнєва". Дії військ ОВД в Угорщині (1956 р.) і Чехословаччині (1968 р.) майже не принесли міжнародних ускладнень. Москва з квітня 1978 р. фактично вже прираховувала Афганістан до соціалістичного табору. Тому Політбюро воєнним втручанням у його справи хотіло повторити те, що вже робилося неодноразово. Відмінність полягала у тому, що цього разу об'єктом уваги стала азіатська, мусульманська країна, яка знаходилась поза межами соціалістичного табору та його безпосереднього впливу.

Спецоперацію відрізняли від попередніх воєно-політичних акцій СРСР за кордоном ще деякі важливі особливості. Помилковим виявився прогноз Москви щодо реакції світової спільноти на акцію. Несподіваною одразу стали масштабність і жорсткість, настирливість і послідовність, з якими йшли як осудження введення ОКРВ, так і надання всебічної підтримки й допомоги антиурядовим силам в Афганістані. Уже 26 грудня 36. Бжезінський направляє президенту США Дж. Картеру меморандум, у якому введення ОКРВ розцінює як спробу СРСР прорватися через Афганістан до Перської затоки. Він наголошує, що для перетворення Афганістану на "радянський В'єтнам" необхідно посилити опір режиму НДПА за рахунок

збільшення витрат США, приєднання Пакистану, Китаю, мусульманських країн до надання допомоги "повстанцям", розгорнути антирадянську пропаганду та ін. [5, 317–319]. На підставі меморандуму 2 січня 1980 р. РНБ затвердила 26 безпрецедентних заходів США проти СРСР та Афганістану (детальніше див. [5, 325–327]). Щоб замаскувати свою причетність до подій в Афганістані, США негласно через ЦРУ надавали кошти і зброю (чимало радянського виробництва), а прямі контакти з АМПО і НОФ здійснювало Управління міжвідомчої розвідки Пакистану.

Відрізняло спецоперацію й застосування "нетрадиційних" засобів боротьби, таких як терористично-диверсійна "партизанська війна" НОФ проти ОКРВ та режиму НДПА; наркотичне джерело фінансування душманів; залучення ісламського бойовничого потенціалу. У "холодній війні" для США тероризм в Афганістані став дуже зручною та ефективною зброєю у боротьбі з СРСР, який такої зброї не мав. Трагедія Афганістану полягала у тому, що він потрапив в епіцентр глобального протистояння і при цьому мав у своєму розпорядженні затребуваний на "ринку зіткнення" товар [6, 11].

Включившись у боротьбу з ліквідації режиму НДПА та впливу СРСР у цьому регіоні, США вирішили використати діючі структури і маршрути наркомафії й контрабанди. За період спецоперації за допомогою США річний обсяг виробництва опіуму наркомафією "Альянсу-7" (найпотужнішого об'єднання АМПО) досяг у 1989 р. понад 800 т (вдвічі більше, ніж у Пакистані та Ірані). "Наркокоролі" стали головні лідери АМПО і НОФ. Наприкінці 80-х років від 70 до 85 % героїну, що споживався у США і країнах Західної Європи, був афгано-пакистанського виробництва. Прибуток від реалізації перевищував 10 млрд дол. Зворотно щорічно до Афганістану надходили зброя, боезапаси на суму понад 2 млрд "наркодоларів" [2, 157].

Позицію наддержав у "холодній війні" можна висловити однією тезою: "Все, що спрямовано проти однієї, корисно іншій". Тому, окрім розвитку бойового та наркотичного тероризму*, США зробили ставку на застосування "ісламської зброї". Для "захисту ісламу та мусульман"

* Автор вважає, що оскільки іслам забороняє застосування алкоголю, наркотиків, то його виробництво в Афганістані, Пакистані, Ірані, реалізацію в немусульманських країнах, закупівлю зброї на "наркогроші" для проведення терористично-диверсійних акцій можна розглядати як "наркотероризм".

в Афганістані шляхом зовнішнього втручання і тиску США вдалося скласти досить дивовижний альянс. До його складу увійшли США, Китай, Пакистан, Іран, Саудівська Аравія, Єгипет, Ізраїль та ще деякі мусульманські країни. Не залишилась осторонь і міжнародна Організація Ісламської конференції (ОІК) [4, 306–307]. Ісламський чинник запрацював.

Ось чому ОКРВ довелося воювати начебто з душманами, а по суті — з об'єднаним потенціалом США та їх спільників. США офіційно за період спецоперації надали душманам 3 млрд дол. [8, 281], а Пакистану — майже 4 млрд дол. [1, 44]. На його території функціонували 178 спеццентрів і таборів з військової підготовки щорічно понад 50 тис. бойовиків [11, 303]. Залишається невідомим, скільки США та інші країни витратили на це неофіційно. СРСР ніс військовий тягар один. Тільки спецпорядження й майна поставлено Афганістану у 1980–1989 рр. на суму 9,1 млрд крб. [3, 258]. Взагалі на спецоперацію СРСР витрачав щорічно понад 7 млрд крб. [11, 355].

Особливістю спецоперації також стала неефективна пропагандистська і котрпропагандистська діяльність начебто потужного, але догматизованого ідеологічного апарату СРСР. По-перше, Радянський Союз не мав за мету завоювати Афганістан, але не зміг переконати у цьому ні афганців, ні світову спільноту. По-друге, тотальне замовчування бойових дій ОКРВ підривало моральний дух особливого складу ОКРВ і викликало негативну реакцію радянського суспільства. По-третє, СРСР не зумів викрити перед світом потенційну загрозу ісламського фундаменталізму, тероризму і наркотероризму, подвійні стандарти США.

Отже, специфіка спецоперації виявилась у помилковості оцінок і прогнозів Політбюро; використанні супротивником “нетрадиційних” форм, засобів бойових, політичних дій; беспорядній ідеологічній діяльності СРСР.

Прагнення США до воєнного розв'язання “афганського вузла” стало складовою загальною курсу адміністрації Р. Рейгана на досягнення воєнної переваги над СРСР. Загальні витрати Пентагону за 80-ті роки склали понад 2,5 трлн дол., що майже дорівнювалось воєнним асигнуванням США за попередні 35 років [1, 72]. У січні 1983 р. було створено об'єднане центральне командування (ОЦК) збройних сил США у Південно-Західній Азії з 250-ти тисячним угрупованням. Із середини 80-х років запрацювала нова стратегія — “управління конфліктними ситуаціями” [2, 172].

У спеціальному документі “Оновлення американської стратегії надання допомоги афганським борцям за свободу” (1986 р.) сформульовані дев'ять ключових позицій відносно Афганістану та СРСР [2, 175–176]:

- перехід від кількісного показника до якісного у постачанні зброї НОФ;
- створення самостійних управлінських структур в Афганістані; “різке підвищення дипломатичної та політичної ціни” спецоперації для СРСР;
- збільшення радіостанціями “Голос Америки” та “Голос свободи” кількості годин російського мовлення на СРСР для формування у радянських людей розуміння зв'язку між витратами на Афганістан і зниженням їхнього життєвого рівня.

На тлі посилення тиску США в СРСР із середини 80-х років розгорнулася безсистемна перебудова. Зникли нафтодолари, погіршився стан економіки, розбалансувався народногосподарський механізм, запанували у внутрішньополітичному житті “плюралізм”, а у зовнішній політиці — “нове мислення”. Воно вилилось в односторонні радикальні поступки СРСР у зовнішньополітичній, воєнній, ідеологічній сферах.

Проте США не думали поступатися принципами “холодної війни”. Проголосивши перебування ОКРВ головною перешкодою для політичного погашення конфлікту, США всіляко затримували його присутність. Наглядно це видно на прикладі підготовки й проведення Женевських переговорів під егідою ООН, готовність до яких СРСР висловив ще у 1980 р. Після 12 раундів перемовин між Пакистаном та Афганістаном у квітні 1988 р. вони підписали Женевські угоди з політичного врегулювання афганської кризи. Гарантами виступили СРСР і США. СРСР у два етапи вивів ОКРВ. Водночас США відкинули гарантійні зобов'язання і взяли курс на ескалацію бойових дій, навіть після зникнення ОКРВ. США, зробивши ставку на “Ісламський Рух Талібан”, переоцінили свої можливості впливу на афганців, не зрозуміли їхній менталітет і незворотні процеси, що відбулися в Афганістані за часів спецоперації. (Таких же помилок припустився СРСР, не врахувавши досвід трьох англо-афганських воєн XIX — початку XX ст.)

У Вашингтоні вже після спецоперації визнали, що “таємна допомога ЦРУ бунтівникам в Афганістані вилілась у найбільшу таємну акцію США після в'єтнамської війни”, що “афганські моджахеди були союзниками у холодній війні

проти СРСР” (див. [8, 281]). Втручання СРСР у громадянську війну в Афганістані детермінувало інтернаціоналізацію внутрішнього конфлікту та підвело “холодну війну” до межі вирішальної сутички між СРСР та США.

Таким чином, уперше після Другої світової війни СРСР не зміг захистити дружній режим у сусідній країні. Застосування США нетрадиційних засобів боротьби свідчило про досягнення піку “холодної війни”, коли на терези перемоги кидалося все можливе, не рахуючись ні з наслідками, ні зі шкодою, яка завдавалась своєму народові та світовій спільноті. Джин тероризму, випущений США в Афганістані, почав своє самостійне існування, але вже у ранзі світового тероризму, логічним наслідком якого стали події 11 вересня 2001 р. Розіграш “ісламської карти” надав ісламським фундаменталістам упевненості в тому, що терором, диверсіями, наркотерором можна перемагати навіть наддержави.

Афганський пік “холодної війни” породив значні відмінності спецоперації від попередніх воєнно-політичних акцій СРСР за кордоном. Догматичний пролетарський інтернаціоналізм призвів не тільки до помилок в оцінюванні становища і прогнозів щодо наслідків застосування сили. Він сприяв поразці СРСР передусім в ідеологічному протиборстві. У геополітичному плані спецоперація прискорила ерозію, а потім і демонтаж радянської присутності у регіоні від Дамаска до Адена. Вона значною мірою сприяла розпаду СРСР, світової соціалістичної системи, її воєнної організації — ОВД і встановленню однополюсного світоустрою на чолі з США. Зникнення світової системи противаг, якими були СРСР та ОВД, дає можливість США у сучасних умовах успішно проводити яскраво виражену гегемоністську політику, застосовувати репресії, у тому числі військові, проти будь-якої держави, що опирається на диктату США.

Проте на зміну монополярному світу йде нова модель міжнародних відносин — поліполярна. На заваді цьому стоять США зі своїми претензіями

на одноосібне панування у світі. Проти виступають навіть європейські країни — члени НАТО, а також Росія, Китай, Індія, “Ісламська вісімка”, створена 1997 р. Тому політика “партнерства” з НАТО не більш ніж нове пропагандистське кліше США, яке несе в собі загрозу втягнення “молодих партнерів”, у тому числі України, в нові бойові дії на теренах Афганістану, якщо історичний досвід нічому не навчить.

Література

1. Арунова М. Р. Афганская политика США 1945–1999 гг. — М.: ИИИИБВ, 2000. — 128 с.
2. Война в Афганистане. — М.: Воениздат, 1991. — 367 с.
3. Гареев М. А. Афганская страда (с советскими войсками и без них). — М.: ИНСАН, РФК, 1999. — 416 с.
4. Дипломатический словарь: В 3 т. — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: Наука, 1984–1986. — Т. 2. — 504 с.
5. Ляховский А. А. Трагедия и доблесть Афгана. — 2-е изд., перераб. и доп. — Ярославль: ООО ТФ “Норд”, 2004. — 800 с.
6. Маначинский А. Я. Афганистан: когда дуют ветры войны. — К.: Издат. дом “Румб”, 2006. — 576 с.
7. Медведев Р. Неизвестный Андропов. — Ростов н/Д: Феникс, 1999. — 512 с.
8. Немеркнущая слава: от воинов-интернационалистов до миротворцев. — М.: Издат. дом “Звонница-МГ”, 2004. — 424 с.
9. Россия (СССР) в локальных войнах и вооруженных конфликтах второй половины XX века / Под ред. В. А. Золотарева. — М.: Кучково поле; Полиграфресурсы, 2000. — 576 с.
10. Червонопиский С. “Афганська проблема” і політичний волонтаризм // Політичний менеджмент. — 2005. — № 5.
11. Червонопиский С. В., Костыря А. А., Сироштан В. Г. Военно-политическая спецоперация СССР в Афганистане (25 декабря 1979 — 15 февраля 1989 гг.): Слов.-справ. — 2-е изд., перераб. и доп. — К.: МИЦ, 2007. — 452 с.
12. Шевякин А. П. Загадка гибели СССР (История заговоров и предательства. 1945–1991). — М.: Вече, 2005. — 464 с.

Воєнно-політична спецоперація СРСР в Афганістані 1979 — 1989 рр. стала не тільки останньою воєнною зовнішньополітичною акцією Радянського Союзу, а й за-вершальною ланкою “холодної війни”. Однак в історичній, воєнній літературі майже не аналізуються специфіка спецоперації, її відмінності від попередніх воєнно-політичних акцій СРСР за його межами, а також взаємообумовленість і взаємозв’язок з “холодною війною”. Автор робить спробу зменшити цю прогалину.

Военно-политическая спецоперация СССР в Афганистане 1979 — 1989 гг. стала не только последней военной внешнеполитической акцией Советского Союза, но и

финальным звеном “холодной войны”. Однако в исторической, военной литературе почти не анализируются специфика спецоперации, ее отличия от предыдущих военно-политических акций СССР за его пределами, а также взаимообусловленность и взаимосвязь с “холодной войной”. Автор делает попытку уменьшить этот пробел.

Военно-the special political operation of USSR in Afghanistan 1979 — 1989 became not only the last military foreign-policy action of Soviet Union but also final link “cold war”. However in history, military literature are not almost analysed specific of the special operation, its differences from previous военно-political actions of USSR after his limits, and also interconditionality and vazaimosvyaz with “by cold war”. An author gives it a shot to decrease this blank.

Надійшла 20 грудня 2007 р.